

KSA/ASKU1

(přednášky)

Teorie a metodologie historické antropologie. Úvod do heuristiky I a II.

- **heuristika** = získávání, shromažďování a třídění pramenů a informací
- historický pramen = jakýkoliv (primární) zdroj informací
- Leopold von Ranke, Johann Gustav Droysen, Ernest Berheim (klasický historismus) → definice pramene (hl. písemné):
 - vše z čeho lze získat poznání o minulosti (širší vymezení)
 - zdroj poznání minulosti vytvořený člověkem (užší vymezení)
- roviny poznání skrze historický pramen:
 - 1) poznání objektu (událost...)
 - 2) výpovědní hodnota o subjektu = autor pramene
 - 3) výpovědní hodnota o pramenu samotném (jak vnímán, používán, jaký účel...)
- **kritika** = ověření pravosti pramene
 - vnitřní = forma
 - vnější = obsah
- **interpretace pramene**
- prameny písemné x hmotné (archeologie, etnografie...)
- historický pramen x historická literatura (sekundární zdroj informací; „interpretace již interpretovaného“)
- egodokument = pramen osobní povahy (deník, dopis, poznámky...)
- prameny uloženy v archivech – tříступňová struktura (ČR):
 - Národní archiv
 - Státní oblastní archivy (SOA; odpovídají krajům) – vyhaslé matriky (již uzavřené, netýkají se žijících); archivy šlechtických rodů a jejich velkostatků
 - Státní okresní archivy (SOKA; odpovídají bývalým okresům) – fondy měst, obcí, institucí (kroniky škol, far, spolků)
- ! židovské matriky – uloženy v NA
- Moravský zemský archiv (Brno), Slezský zemský archiv (Opava)
- specializované archivy: Vojenský ústřední archiv, Národní filmový archiv, Archiv Kanceláře prezidenta republiky...
- soukromé archivy a sbírky
- archivy podniků (Archiv Škoda...)

Prameny:

- 1) Ikonografické
 - a) vlastní
 - b) symbolické
- 2) Orální
- 3) Hmotné
 - a) movité
 - b) nemovité
- 4) Písemné
 - a) pamětní
 - b) pojišťovací
 - c) evidenční
 - d) normativní
 - e) vyprávěcí

SYMBOLICKÉ IKONOGRAFICKÉ PRAMENY:

- mapy, plány, nákresy
- zobrazují skutečnost, ale velmi abstraktně

Mapy

- Ptolemaiova mapa Germánie (141 AD) nejstarší mapa, na které zobraz. středoevrop. prostor
- rozkvět kartografie – 16. století
- Klaudiánova mapa Čech (1518; Matyáš Klaudián) – kvalitní zobrazení
- Fabriciova mapa Moravy (90. l. 16. stol.)
- Komenského mapa Moravy (1627) – kvalitnější
- Müllerova mapa Čech (Jan Kryštof Müller; 1720) – první kvalitní mapa
- 1. a 2. vojenské mapování Čech (po pol. 18. stol.) – kvalitní x nepřesné
- indikační skicy – vznik v rámci stabilního katastru (20.–50. léta 19. stol.); zmapování HBM
– katastrální mapy zachycující pozemky (1:2880; 1:1440)

*) císařské otisky – kolorované mapy

stroměčková metoda – symboly v mapě odpovídají skutečnosti (strom = les...)

spalné (dřevěné) x nespalné (zděné) budovy

- raný novověk – přibývají další mapová zobrazení (pouze urč. region, vesnice...)

Plány a technické výkresy

- od raného novověku
- plány budov – využití při rekonstrukci usedlostí i celých vesnic; (SOA a SOkA)

VLASTNÍ IKONOGRAFICKÉ VÝKRESY:

- skalní malby, veduty, obrazy, foto, PC-prezentace...
- stylizace ikonografických pramenů!
- pro studium raně novověké vesnice využ. hl. veduty krajin apod.
- př. Broumovský urbář (1676) – zobrazuje celé panství

ORÁLNÍ PRAMENY:

- význam hl. pro 2. pol. 20. století
- Oral History – M. Vaněk

Folkloristické přístupy

- částečně zachycují ústní podání (pověsti, pohádky, legendy...)
- výpovědní hodnota o aktérech (vypravěč...)
- problém refofolklorizace

Toponyma – (po)místní jména

- relikty antropogenní činnosti; označují místo, lokalitu, odkazují na urč. událost...
- nedochází k velkému zkreslení
- využita jako orální pramen v lokálním prostředí

HMOTNÉ PRAMENY:

Movité

Nemovité (domy, komunikace, hroby...)

- je nutné vkládat do kontextu s jinými/ dalšími prameny

PÍSEMNÉ PRAMENY:

- „Nejsou písemné prameny pouze konstrukt?“ ☺

Pamětní PP

- vznik na základě institucionálního požadavku, s cílem uchovat info „na věčnou paměť“
- př.: novější kroniky: obecní, farní, školní, spolků..., pamětní knihy (19. stol.)

Pojišťovací PP

- písemná dokumentace o správních a právních úkonech
- formalizovaná struktura
- Listiny (od raného novověku)
- Úřední knihy
➤ **desky zemské** – záznamy o jednání zemského sněmu a soudu + držbě a změnách (hl.) v šlechtickém majetku (od doby posledních Přemyslovců)
➤ **pozemkové knihy** (purkrechtní knihy, gruntovnice) – záznamy o pozemkové (poddanské) držbě; souvisí s emfyteutickým právem (dědičná držba)
➤ **smolné (černé) knihy** – zápis útrpných výsledků; později i neutrpné výsledky a hrdelní zločiny

Evidenční PP

- vznik z potřeb vrchnosti/institucí evidovat určitý jev z různých oblastí života
- slouží k analýze jevů hromadné povahy
➤ **urbáře** - úřední knihy; soupisy platů a dávek pro vrchnost
- nejstarší v Čechách: 2. pol. 13. století
➤ **katastry** – soupisy nemovitého majetku
- nejstarší již ve vrcholném středověku; rozšiř. v 16. stol.
- 17. a 18. stol. – vznik soupisů kvůli daním (vliv absolutist. států)
- nejstarší = **Berní rula** (1651–1656)
- Morava: Lánové rejstříky (1669–1673)
- 1713-48 * další katastry (nedostačující)
- **Tereziánský katastr** (1756)
- **Josefínský katastr** (1785–89) – nerozlišuje majetek šlechtický a poddanský, ale na základě katastrálních obcí (po † Josefa II. zrušeno)
- stabilní katastr (* postupně od roku 1817 dle patentu císaře Františka I.)
➤ **soupisy obyvatel** (protostatistické prameny)
- Soupis poddaných dle víry (1651)
- soupisy obyv. pro jednotlivé oblasti
- 1. sčítání lidu (1754, Marie Terezie); další až 1850
- tzv. solní sčítání – seznam konzumentů soli (1702)
- soupisy židů
➤ **matriky** – záznamy o sňatcích, křtech, úmrtích
- nejstarší matrika – 1531 kniha sňatků pro farnost Jáchymov
- 2. nejstarší – Praha (při kostele sv. Petra a Pavla)
- 15./16. stol. matriky vedené protestanty
- po Tridentním koncilu (1545–63) povinnost far vést matriky (větná podoba, 4 odstavce)
- Josef II. – zavádí matriční formulář

Normativní PP

- právní dokumenty – knihy zákonů, vyhlášky, nařízení, právní příručky...

Vyprávěcí PP

- noviny, časopisy, starší kroniky
- tzv. **egodokumenty** (dokumenty osobní povahy – deník, dopis, poznámky...) – do 18. stol. málo
- + tvorba písmáků – F. J. Vavák, J. Dlask (Dlaskův statek u Turnova)

- písmák = laický znalec bible a náboženských spisů, často lidový kronikář a autor literárních děl, které zachycují vesnický život, tradice...

3.–5. přednáška/ 8., 15. a 22.10. (Doc. PhDr. Pavel Vařeka, Ph.D.)

Středověká vesnice, středověký člověk I, II a III

Raný středověk (v Čechách až s příchodem Slovanů!)

- před * státu rolníci svobodní – tzv. Zlatý věk; (libertas servitus)
- 10. stol. Boleslav I. – formování státu (vznik 1. státní instituce, prosaz. knížecí moci)
- z obranných a ekonomických důvodů * Hradská soustava – z jednotlivých hradišť (Plzeň, Žatec, Hradec Králové...) spravován „stát“
- tributum pacis (mírová daň) – k udržení pořádku a míru v zemi
- kníže – vlastník veškeré půdy => * poddanství
- český stát postaven na obchodu s (pohanskými) otroky

Struktura poddaných

- **svobodní knížecí sedláci** (liberis, rustici, rustici ducis; později heredes = dědicové) → dědičně drží půdu, povinnosti = zemská roboty, tributum pacis
- **hosté** (hospites) – nově příchozí (souvisí s kolonizací) – usazování se na nové půdě + sídlení výstavba
- **služebná kategorie** (pekaři, rybáři, kováři, hrnčíři...) – musí uživit elitu
 - * tzv. služební osady
 - + tzv. přesídlenecké osady – kolem menších center; menší vesnice s nezvyklými názvy (Moravičany, Polany...); vznik tím, že jsou lidé převezeni (během válek apod.) a umístěni do nového prostředí

Vrcholný středověk (12./13. století)

- „středověká privatizace“ – kníže svěřuje držbu půdy jednotlivcům (postupně i dědičně) → oficiálně vše panovníkovo x ve skutečnosti vlastní jen část => **Feudalismus**
- poddanský slib (člověčenství = homagium)
- **poddaný**:
 - osobní vztah k vrchnosti („patří svému pánovi“)
 - věčné břemeno
 - oboustranný vztah (věrnost pánovi vyvážena hájením práv poddaného)
 - platí po celou společnost (sedlák – vrchnost; rytíř – král...)
- **sedláci** – držba půdy nepřímá + povinnost platit rentu, naturálie a plnit robotní povinnosti
- ve středověké češtině: člověk = poddaný
- 80–90% obyvatel středověké Evropy žije na vesnicích

Poddanství

- **právo české** – nepsané, zvykové, nedědičné
- **právo německé** (zákupní, emfyteutické, purkrecht) – dědičné!
 - pevná smlouva o postoupení užitku (dominum utile) za věčný plat a vedlejší smluvní závazky; přesně vymezené povinnosti (od poloviny 16. stol. písemně)

- **renta** = určitá daň z půdy (není nájem!)
- **robota** = bezplatná práce pro vrchnost (ve středověku okrajově); 1-3 dny za rok; často formou veřejně prospěšných prací (stavba mostů, cest...) + sedláka zastupuje čeládka nebo se vykoupí
- **středověcí lidé velmi mobilní** – možnost vyvázání se ze smlouvy a opuštění půdy x někdy nutné za sebe najít náhradu (případně podmínky, že musí s novým „nájemníkem“ souhlasit sousedi)
- od 15. století tzv. **vejhostní list** – vykoupení se (př. renta za 20 let) a získání svobody
- **1 grunt = 1 lán (asi 20 ha)**
- k uživení rodiny aspoň ½ lánu
- s velikostí gruntu souvisí počet čeledě a vybavení
- platidlo = **groše** → 1 lán = kopa grošů (hřivna stříbra = kopa grošů)
- na 1 den dostačující 1 groš
- **devalvace groše** – groš oslabuje vůči rýnskému a uherskému zlatému (= pevná měna) x stálé poplatky => sedláci bohatnou x vrchnost chudne
- **Poplatky: renta, naturálie, desátek**, případně **zemská daň**
- města populačně nesoběstačná (špatná hygiena, vysoká úmrtnost) => přijímání lidí z venkova (na venkově stále asi 85% obyv.)

Sociální struktura

- **Rychtáři** (fojtové)
 - zastupuje vrchnost
 - nižší správní a soudní pravomoci
 - kontrolován vesnickými staršími (konšelé)
 - výsady: svobodný lán, +/- krčma, mlýn, masný krám
- **Sedláci**
 - velcí sedláci, mlynáři, krčmáři
 - střední sedláci (většina; od 10 ha do max ½ lánu – více by rodina neobhospodařila)
 - řemeslníci s malou polností – ševci, krejčí, kováři
 - čtvrtlánici
- **Posedci**: chalupníci, zahradníci
- **Čeled'** na sezónní práce
- okraj společnosti: **tuláci, žebráci, mrzáci**
- **Dědínici** (svobodní sedláci, svobodníci)
 - osobně svobodní zemědělci bez vrchnosti
 - zodpovídali se jen panovníkovi
 - jejich majetek zapsán v zemských deskách
- **Manové**
 - služební: za vojenskou službu u hradu osvobození od renty a různých povinností + získání privilegií
 - robotní: povinni prací na dvorech velkých feudálů x patřili k elitě (drobní šlechtici)
- **Nápravníci**
 - držba půdy (usedlost, dvůr, vesnice) za vojenskou službu, často na panstvích klášterů
 - svobodní nebo poddaní

Středověké osídlení

- k rekonstrukci využívány: archeologické, ikonografické, písemné prameny
- 6.–12. stol.: osídlení rozptýlené, neuspořádané
- 12. stol.: kolonizace starých sídelních oblastí
- od 13. stol. pravidelné půdorysy
- do 14. stol.: osídleny téměř všechny oblasti, vyjma hor (pasekářská kolonizace 16. stol.)
- 18. stol.: proces raabizace → * nových vesnic na dominikální půdě
- př.:
 - Černokostelecko: do 12. stol. zalesněné; 13. stol. kolonizace a restrukturalizace osídlení (cca 25 vesnic); 14.–15. stol. první vlna pustnutí (†15 vesnic); 16.–17. stol. druhá vlna pustnutí
 - Dražanská vrchoviny: obdobná situace; cca 100 vesnic x 13. stol. ½ zanikla
- **1. vlna pustnutí:** Evropa 14. stol. (mor) x Čechy 15. století (asi změna klimatu)
- **2. vlna pustnutí:** 16.–17. stol. (po 30LV mnoho vesnic neosídleno)

Středověký vesnický dům

- na území obydleném Slovany (J, JV a stf. Evropa)
 - zahloubené stavby – **zemnice, polozemnice**
 - jednodílný dům – jizba 4x4 m, kamenná pec v rohu
 - roubená, pletená konstrukce
 - k jizbě připoj. komora + kolem hospodářské objekty
 - ve 13. stol. * **trojdílný dům** (obytná část – síň – komora/chlév → záleží na oblasti)
- chlév – vstup z venku i zevnitř; typické pro německé oblasti (Češi – chlév ano x nepřipojen přímo k domu)
- německé oblasti = dlouhý/halový dům x Slované = (polo)zemnice → ve 13. stol. všichni trojdílný dům
- 14.–15. stol.: **již roubené stavby** (Čechy – „1.“ = 1492; dendrochronologie); př.: Lučice na Klatovsku (1556)
- rovněž kamenné stavby

Dymná jizba – privátní obytný prostor + vaření

- vesnic. domy **do novověku bez komínů** – odvod dýmu z pece malými okenními otvory ve střední části štítové či okapové strany domu (max. 50x50 cm) + dým uniká i střechou (proto zčernalé)
- uvnitř – 1 m od stropu dým => vysoké domy
- pec nalevo/napravo od vstupu, stůl diagonálně = tzv. **svatý kout**
- **16. století** – zavádění **kachlových kamen** + výtop z tzv. **černé kuchyně** (zde se i vaří!) → čistý (a zdobený) interiér obytné prostory = **světnice** (Evropa od 10. stol.; Čechy – 13. stol šlechta, 14. stol. města, 15./16. stol. vesnice)
- + vzniká **komín!** – dřevěný, uvnitř vymazán mazanicí (tepelná a protipožární izolace), nutné zastřešení (od 18. stol. zděný)
- **19. stol.** – tzv. **sporáková revoluce** (vaření na plátech) → zaniká černá kuchyně, vaření zpět do světnice = **obytná kuchyně**

Síň – komunikační fce; později prostora pro vytápění kamen (umístění černá kuchyně)

Komora – chladná prostora pro uchování potravin apod.

- hospodářské budovy: **stodola, špýchar, oboroh**

- zaniklé vesnice: **Mstěnice** (u Třebíče), **Svídna**, **Pfaffenschlag** (u Slavonic), **Konůvky**, **Bystřec**

Sociální struktura raně novověké vesnice

- představa o homogenitě vesnic. prostředí mylná → prostředí diferenciované s časovou a místní proměnlivostí
- poznání tohoto prostředí skrze emický i etický přístup
- **Peter Burke**: využ. koncept malé a velké tradice v rámci kultury; (odmítá koncept „vesnické kultury“)

Členění vesnického prostředí/společnosti podle:

- 1) majetku
 - 2) míry osobní svobody
 - 3) míry samosprávného postavení jednotlivců či skupin
 - 4) symbolického (sociální) kapitálu = prestiž
- různá třídící hlediska se prolínají! (bohatý ≠ čestný...)

1) Majetková diferenciacie – hl. podle půdy + ostatní majetek

Osedlí majitelé půdy:

- **sedláci** (rolníci)
 - lánici (1 lán a více), ½lánici, ¼lánici (počet po 30LV klesá – 5-10%)
- **posedci či zahradníci** (ne zahrádkáři! ☺)
 - malá výměra půdy => nedostačující k obživě => prac. jako námez. síla (část vytváří nezemědělskou vrstvu venkov. obyv.)
- **domkáři či hofeři/chalupníci** (ne chalupáři! ☺)
 - pouze domek a pozemek pod ním
 - žíví se „prodejem“ vlastní prac. síly (zemědělství, protoindustriální výroba)
- **podruzi či podnájemníci**
 - bez majetku; žíví s celou rodinou u sedláka (apod.) a pracují u něj
- **čeled' (pacholci, děvečky)**
 - zvláštní kategorie obyv. venkova
 - existence se odvíjí od jejich postavení v rodině
 - svobodní lidé žívící v dočasném podnájmu; opouští svou rodinu do doby, než dosáhnou sňatkového věku či dědictví po rodičích (pak návrat domů)

Neosedlí (neusedlí) lidé:

- bez majetku, často i bez trvalého bydliště → **žebráci, tuláci, ovčáci, cikáni, potulní komedianti, kriminálníci...**

2) Diferenciacie dle osobní svobody:

- **svobodníci**
 - nejasný původ: 1) potomci držitelů svobodných gruntů / 2) potomci manů a nápravníků / 3) část nižší šlechty, která ztratila část privilegií, ale stále svobodní
 - osobně svobodní – bez vrchnosti → nemuseli platit dávky, robotovat...
 - majetek zapsán v zemských deskách
 - neurození
 - výrazně se profilují mezi 13.–15. stol. x postupně ztrácí svobodu (závislost na vrchnosti; dobrovolné poddanství)
 - privilegia omez. panovníkem – př.: **1630 Svobodnické desky** – zápis majetku svobodníků => vytlačeni z desek zemských
 - pozn.: v Berní rule zaznamen. asi 750 svobodníků (postupně mizí, není jasné kam)

- osobní svoboda souvisí i s druhem povolání (ovčáci, uhlíři...)
- lidé ze špatně přístupných míst rovněž relativně svobodní
- pozn.: Chodové, Králováci – formální privilegia x nějak zásadní svobodu nemají
- * (Jan Sladký Kozina – popraven v Plzni 1695)

3) Diferenciace dle samosprávného postavení jednotlivců/ skupin

- lokátor (zakládání vesnic, měst) = formální hlava vesnice =>
- => **Rychtář** (šoltys, fojt)
 - zpočátku doživotní a dědičná fce = **dědičná rychta** (středověk)
 - zastupuje vrchnost
 - nejnižší správní a soudní pravomoci
 - dohled na robotu
 - ve větších vesnicích pomoc tzv. **Přísežných** (rychtář + přísežní = „vesnická rada“)
 - raný novověk – postupný **zánik dědičných rycht** → rychtář jmenován (Čechy na 1 rok; Morava více než na 1 rok)
 - **Zákupní rychtáři** = kupují si fci rychtáře doživotně
 - rychta postupně zcela závislá na rozhodnutích vrchnosti → proces byrokratizace => **rychtář = úředník**
 - fce přísežných zachována!
 - **Shromáždění obcí** (konáno při výročním soudu – podzim/zima)
 - přítomnost vrchnosten. úředníků
 - tzv. sázení rychtářů = volba nového rychtáře
 - představení nového rychtáře + dotazy na vrchnost...(vždy hrozba vzpoury)

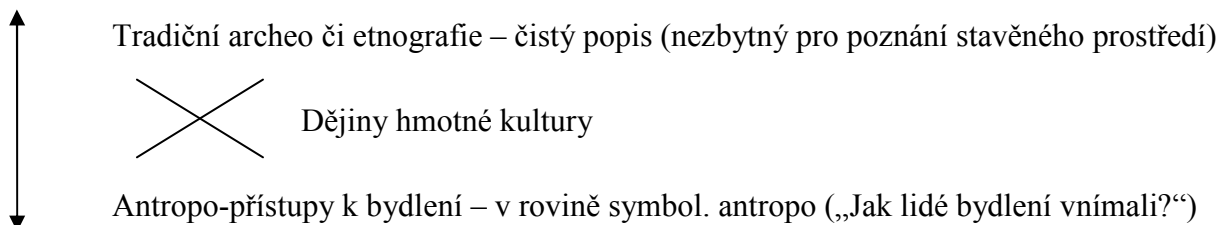
4) Diferenciace na základě symbolického kapitálu = prestiž

- nesouvisí pouze s majetkem („majetný neznamená vážený“) → př.: bezectní (pohodní, ovčáci, uhlíři...) x společnost je potřebovala
- **čest** = jedna z nejvýznam. věcí v raně novověké společnosti
- *) charivari = „symbolická pomsta“
- (* pozn.: demografické struktury viz pozdější témata)

7. přednáška/5.11. 2008

Lidové stavitelství (tradiční / lidová architektura)

- pojem architektura není zcela relevantní => použ. termín stavitelství či stavební prostředí
- koncept stavěného prostředí
- v cizojazyč. lit.: vernacular/popular architecture (USA, VB); Volksbaumkunst (NJ)

(* Paul Oliver: Vernakulární architektura – 3dílná encyklopedie)

- popisy cestovatelů: Johanes Butzbach (+/- 1490) – cestuje po stř. Evropě a popisuje hrozný stav bydlení v této oblasti

- po pol. 19. stol. (Evropa): počátky vědeckého výzkumu tradič. stavitelství
 - spjato s nacionálním hnutím (obrození apod.)
 - Něm.: Adolf Meitzen, Rudolf Hemming
 - Čechy: B. Němcová, J. Mánes, S. Čech...
- **1880 Umělecká beseda**: prohlášení k českému národu – výzva k záchraně a zkoumání památek lidové architektury
 - S. Pinkas, A. Wiehl, J. Koula, V. Náprstek... → sběr a dokumentace lid. stavitelství
- **1887 čsp. Květy: Česká chalupy a stará stavení městská – A. Jirásek**
 - odborná studie o lidové architektuře v Čechách
- **1891 Jubilejní zemská výstava (Průmyslový palác)**
 - výročí 100 let od 1. průmysl. výstavy
 - zemská = nenacionální (původní idea) x nacionální manifest Čechů => Němci bojkotují → výstava v Liberci 1891
 - výstavní **pavilon Česká chalupa**
 - stylizovaná roubená zemědělská usedlost z Pojizeří
 - nejúspěšnější část z celé výstavy (přes 3 mil. návštěvníků)
 - křčovitě, ideální inventář, zdobená lomenice a pavlač...
 - => zakotven mýtus krásné české chalupy
 - => zkresení lidové architektury
 - zároveň impuls pro intenzivní výzkum tradič. stavitelství
- **1895 Národopisná výstava československá (výstaviště Holešovice)**
 - nacionální
 - expozice artefaktů lidové architektury
 - rozsáhlý skanzen (= muzeum v přírodě) – nezachován!
 - výstava typů tradič. domu – př. valašský dům přenesen i s rodinou (prezentace života)
- pozn.: 1. skanzen = 1891 Stockholm (= název) – zachován
 - Čechy: Rožnov pod Radhoštěm 20. léta 20. stol.
- „okruh české chalupy“ – hl. starší badatelé
- **1894 A. Jirásek**: 20svazková monografie o R-U (kapitola o českých zemích)
 - návaznost nových badatelských okruhů = mladá generace
 - z etnografie vědecká disciplína
- +/- 10 osobností, které posunuli bádání dál + snaha odstranit nacionální podtext
- Lubor Niederle** (10.–20. léta 20. stol.)
 - vychází z archeo-metodologie
 - ovlivněn **etnickou teorií** = mezi etnicitou lidí a tím jaké si staví domy, existují vazby
 - česká dům x německý dům
 - *Slovanské starožitnosti* (neplést se Šafaříkem!)
- Karel Chotek** (30.–40. léta 20. stol.)
 - nejen architektura, ale i sociální kontext...
 - studium Karpatského domu (Těšínsko, Valašsko)
 - (toto téma profilující zájem mnoha badatelů)
- pozn.: středověk = 1 stavební kultura; novověk = střetávání stavebních kultur na českém území

Vilém Pražák (50.–60. léta 20. stol.)

- půdorysná typologizace domu
- vývoj topenišť a jeho vliv na uspoř. vztahů v rámci domu
- **pohřbil etnickou teorii**
- pozn.: německé bádání: Bruno Schier

Drahomíra Stránská (30.–50. léta 20. stol.)

- *Spišská architektura* (1934)
- hl. zájem: tradiční dům v oblasti S a SV Slovenska
- pozn.: Slovensko: R. Bednárík, J. Mjartan

- od 60./70. let přibývá mnoho badatelů → studium se štěpí na **3 směry**:

- 1) **etnografický**
- 2) **kunst(umělecko-)historický**
- 3) **vycházející z pozic historiků architektury**

1) **Etnografický směr:**

- **Josef Vařeka** – nejznámější etnolog lid. stavitelství
- **Václav Frolec** – typologizace + teoretic. vývoj domu
- **Jiří Langer** – karpatská architektura
- *Co mohou prozradit lidové stavby* – východisko pro soudobou archeo

2) **Kunsthistorický směr:**

- v rozporu s etnograf. směrem (= lidová architektura existuje jako něco speciálního)

- **Václav Mencl** (80. léta 20. stol.)
- *Lidová architektura v Československu* – teoreticky zastaralé, ale dokumentačně velmi dobré
- „pokleslé kulturní hodnoty“ → není žádná lidová architektura, ale jen nepovedené napodobenina vysoké architektury => **vesnice jen napodobuje**

3) **Směr vycházející z pozic historiků architektury:**

- **Jiří Škabrada** – lidové stavitelství, metody...
- Martin Ebel... – **výzkumné centrum na ČVUT** – studium vesnic. architektury (konstrukce, stavební legislativa apod.)
- často památková péče
- **teze jednotné architektury**: neexistovala žádná (speciální) lidová architektura x lidové stavitelství není jen nepovedenou napodobeninou vysoké architektury (lidové stavitelství do určité míry napodobuje x není horší)

- v evrop. a svět. kontextu mnohem složitější

- do Čech se nedostaly propracované antropologiz. teorie

Tradiční stavební kultura:

- středoevropský prostor pro studium poměrně náročný – střetávání kultur

- domové typy (raný novověk) „=“ stavební kultura (středověk)

- **oblast Čech a Moravy = hraniční území** mnoha typologií => neexistuje žádná typická česká chalupa

Karpatský dům

- V Morava, Těšínsko, Valašsko

- roubený, jednoduchá podoba, sedlová střecha

- 1dílný či 2dílný půdorys

Alpský dům = Volarský dům

- výskyt pouze na Šumavě
- roubený/hrázděný, vše pod jednou střechou

(Po)moravsko-panonský dům

- typický pro Dolní Rakousy, Maďarsko
- obtížné vysvětlit proč na Chodsku
- nízký, jednopatrový, kryté zápraží, zděný či hliněný

Mediteriální dům

- z oblastí Španělska, Itálie, Balkán (domy italského venkova)
- na J a stř. Moravě
- málo strmé střechy, patrové až věžovité, klenby

Východo-sudetský dům

- roubený, kombinace konstrukcí
- SV Čechy
- ostatní lokální dom. formy: 1) dílčí syntéza výše zmíněných; 2) autochtonní vývoj

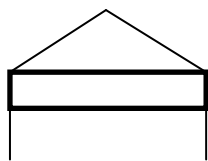
8. přednáška/19.11. 2008

Základní typologicko-vývojové tendence

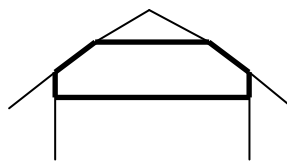
I. Vertikální růst domu → * polopatro/patro

- omez. sociálně a regionálně
- pravěk, středověk = přízemní domy – rovněž v raném novověku x místy již patro (souvisí s mnoha aspekty)
- +/- 16. stol. území stř. Evropy: 1patrové domy x spíše výjimky (vázáno na majetek)
- 2. pol. 18. stol., 18./19. stol.: intenzivní budování patrových a polopatrových staveb (hl. S a SZ Čechy – Pojizeří, Krušnohoří, Chebsko)
- potřeba prostoru k uskladnění; ubytování čeledi... → patro
- mlýny již patrové!
- parádní světnice = nebydlí se v ní, jen k reprezentaci

PATRO

POLOPATRO

II. Komplikace půdorysu domu

- středověk: 2dílný dům → 3dílný dům

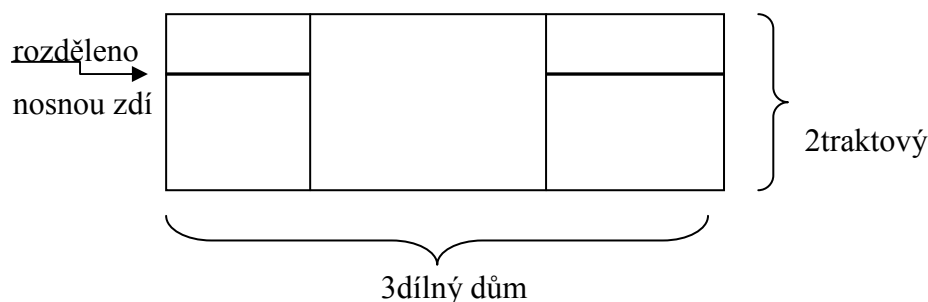
1) světnice	2) síň	3) komora/chlív/špýchar
-------------	--------	-------------------------

→ podle fce 3. části typologie:

- Komora = komorový typ domu
- Chlív = chlívni typ domu (samostatný vstup do chléva)
- Špýcharový = špýcharový typ domu (méně častý; Chodsko)
- Smíšený typ domu = komoro-chlívni dům (rozdělení 3. části na dvě)
→ toto členění nemá jednoznačnou vývojovou linii!

Traktové členění domu – +/- od 16. stol.; hl. až 18. stol.

- Čechy: hl. 2traktové domy, výjimečně 3traktový dům = Volarský dům

III. Zkvalitňování stavebního standardu

- souvisí se sociálními změnami

A) Topeniště

- „kolik ohňů?“ → 1ohniskový, 2ohniskový, víceohniskový

- vesnice 15./16. stol. – oheň z **jizby** do černé kuchyně => * **světnice**

- 19. stol. „**sporáková revoluce**“

- vaření zpět do světnice = **obytná kuchyň**

- v měšťanském prostředí již 2. pol. 18. stol.; vesnice až 2. pol. 19. stol.

- stůl uprostřed → narušení diagonálního uspořádání světnice => změna symboliky a sakrálních míst (sv. kout...)

- pec vysunuta mimo půdorys domu nebo mizí + jen k pečení

B) Materiál

- přechod od spalných k nespalným materiálům (dřevo → zdivo)

- př.: **šindel** (dřevěná taška, spalný; šindel štípaný či řezaný); **došek** (ze svazků žitné slámy či rákosy, spalný); **břidlice a pálené tašky** = nespalné x finančně nákladné

Střecha:

- **valbová** – okapy na všech 4 stranách; 4 plochy => není štít

- **polovalbová** – přechodná forma, má pološtít

- **sedlová** – 2 šikmé roviny, štít (lomenice)

+ stanové a pultové střechy

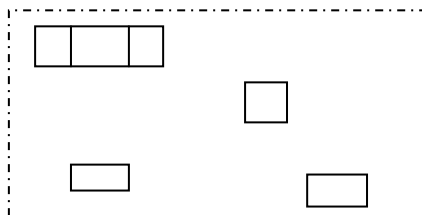
Hospodářský dvůr

– nejen obytné stavby x také hospodářské budovy!

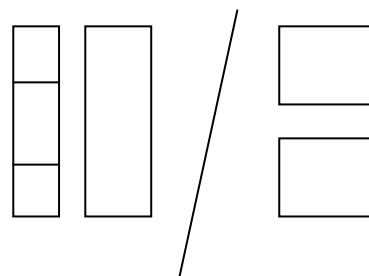
– již ve středověku

= „důkaz“ i o uspořádání domu a co zde bydlí za rodinu (soc. vztahy...)

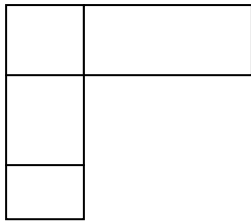
Hromadný (shlukový) dvůr – bez uspořádání

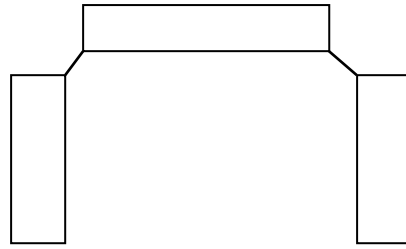
Párový (paralelní) dvůr

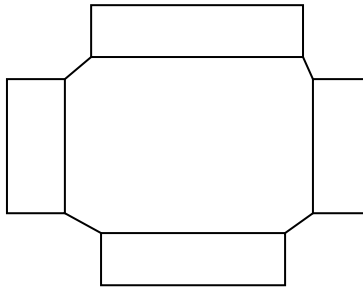
Hákový dvůr

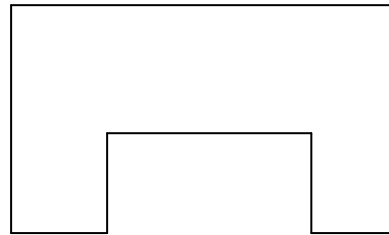
Trojstranný dvůr

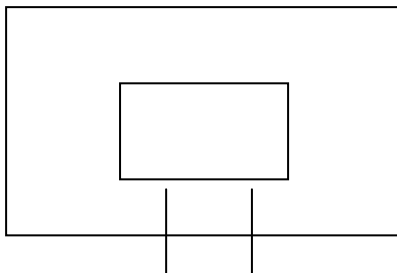
Čtyřstranný dvůr

Trojboký dvůr

Čtyřboký dvůr

Jednotný dům

	ch l é v	s í ň	svět- nice
--	-------------------	-------------	---------------

- zvláštní druh dvora
- vše pod 1 střechou
- Krkonoše, Orlické hory, horské oblasti S Čech, Volarský dům

Hospodářské stavby = souhrn objektů nezbytných k hospodaření a provozu zemědělné usedlosti

- špýchar, oboroh, stodola, sklep, seník, chlév, stáj, kolna, ovčín, kurník, holubník...

Technické budovy = výrobní a komunikační objekty

- mlýn, žentour, pila, hamr, kovárna, valcha, pazderna, sušárna, olejna, palírna, koželužna, draslárna, mosty, lávky, podloubí, náhony, vodovody, rybník...

Obecní (veřejné) stavby

- školy, hasičská zbrojnice, rychta a obecní úřad, hospoda, pastouška, chudobinec, sirotčinec...

- +/- hřbitov, márnice, fara, zvonice x na pomezí se **sakrálními stavbami** (= kostely, kapličky, kříže, boží muka...)

- smírčí kříže... = špatně zařaditelné = **tzv. drobná architektura**

Zvyky, obyčeje a rituální praktiky spojené s lidovým stavitelstvím

- většina rituálních praktik → **zabezpečení a prosperita domu**
- kontinuita dodržování různých praktik
- **Philippe Ariés**: „Evropa christianizována až v 17. stol.“ – rituální praktiky dány do souladu s křesťanskými hodnotami a aktivitami
- **rituály již při získávání staveb. materiálu**
 - př.: modlitby při kácení stromů...
 - použít kradený materiál = negativní (pokud nešlo o rituální krádež)
- **volba místa pro stavbu** – hl. praktické důvody x rovněž symbolika (dům se nestaví na zaniklé cestě, na poli...) + posvěcení půdy před stavbou (mše apod.)
- **zahájení stavby**:
 - Kdy? – urč. zlomové momenty: přelom ročního obd., týdne, dne (neděle/pondělí; přibývá/ubývá měsíc...) = pro začátek stavby nevhodné
 - nemá racionální a praktické důvody!
- pozn.: dům si lidé staví sami → reciproční vztahy se sousedy + již v novověku stavební mistři (na budování krovu apod.)
- **počátek stavby** – dnes = základní kámen x v novověku ne
 - novověk:
 - zahájení stavby = mše
 - **stavební obětiny** (nekrvavé)
 - kočka
 - náboženské symboly, svěceniny (méně)
 - keramika, nádoby s poživatinami (méně)
 - peníze (časté)
 - železné předměty
 - vejce, podkovy...předměty s vysokým sémiotickým statutem
 - př.: Valašsko – ostatky předků
- **stavba domu**:
 - řada rituálů: umývání rukou, nemluvit sprostě, ne cizí osoby (tuláci) apod.
- zahájení dílčích fází stavby – další zvyky
- **dokončování stavby**:
 - **Glajcha** = situace spojená s řadou zvyků:
 - komplet. dokončení hrubé stavby (vztyčení krovu)
 - hostina/mše/ výplata lidem, kteří pomáhali = tzv. **glajchovné** (u nás časté [obvykle při dokončení obvodového zdiva (min)])
 - i dnes – při dokončení hrubé stavby, ozdobeno např. opentlovaným stromečkem
- **dům téměř dokončen**:
 - v raném novověku – **nedůvěra, zda dům bezpečný** → 1. noc v domě přespí hospodářské zvíře (pes, kočka, kohout...) nebo tulák/ žebrák – pokud nezůstanou, symbol. problém (ozt. zda tomu sami tuláci/žebráci věřili...)
- **nastěhování rodiny**: další magicko-rituální praktiky (odkaz pro další generace)
 - nešlapat na práh, přenášení nevěsty přes práh...

- **2 hlediska ochrany: praktické a rituální** (někdy těžko rozlišitelné)
 - př.: ochrana před bleskem: zapálení hromových svíček; vysazování netřesku na hřebenu střechy a vysaz. vysokých hromových stromů
 - snaha **chránit obydlí před zlem** v nejširším smyslu slova
 - škola Annales: **hierarchie obyt. prostoru** (vnitřní prostor bytu = bezpečný)
 - A. Gurevič: zabývá se hierarchií obytného prostoru
 - hierarchie velmi striktní, hl. **přechodové oblasti**:
 - dveře (vchod) – zavěšení symbolu
 - práh – něco pod něj zakopat
 - okna – obrázky
 - střecha – zavěšení symbolu na hambalky
 - vykuřování domu kadidlem (v některých specific. dnech)
- } **ochrana vnitřku**
- **ochrana okolí**: vytvoření magického kruhu kolem domu či vesnice → modlitby, záměrné vytváření hluku (práskání bičem...)
 - **ochrana shora**: přehození něčeho přes střechu
 - výklenkové plastiky svatých ve štítu domu (sv. Florián, P. Marie...)
 - výmalby na sklech a záklopách
 - dodržování zásad „kde bude kdo spát, jíst apod.“ → původně symbolika, ale již v novověku mizí a stávají se z nich sociální pravidla
 - intenzivní dokumentace zvyků hl. v 19. století
 - jednotlivé rituály dodnes x jen okrajově nebo si je neuvědomujeme

10. přednáška/3.12. 2008

Kulturní krajina a její vývoj ve středověku a raném novověku

- tzv. kulturní krajina
- pojem **KRAJINA**:
 - od 80.–90. let 20. stol. v sociál. vědách (v přírodních dříve)
 - nelze definovat => holistické (systémové) chápání →
→ **krajina = dynamický systém nejrůznějších (a)biotických prvků, jež je možné nějak prostorově vymezit (působí v symbióze i proti sobě)**

Přírodní krajina:

- čistě přírodní přirozený vývoj, bez zásahů a působení člověka (dnes velmi málo)

Přirozenému stavu blízká krajina:

- minimální vliv člověka (i v minulosti)

Kulturní krajina:

- prostor zahrnující přírodní i člověkem vytvořené prvky (vytváření a devastace)

Historická kulturní krajina (mladý pojem):

- uzavřený prostor (viz kulturní krajina) = výsledek vývoje → krajina nabyla urč. podobu a již se příliš nezměnila
- př.: industriální krajina 19. stol.
- **Čechy: tzv. barokní krajina** – podle některých autorů, vývoj završen v baroku
- venkovská krajina Anglie = gotická (středověká) krajina
- **jakýkoliv zásah do této krajiny negativní**

Vývoj historické kulturní krajiny (ve stř. Evropě)

- lze nahlížet makro/mikro pohledem
- středověký/ novověký člověk si neuvědomoval, že vytváří krajinu!!!

2. pol. 15. stol.: tzv. **Pozdně středověká deprese** → zánik vesnic, komunikací, plužin, řídí

16. stol. Čechy:

- radikální zkulturnění krajiny → zvětšuje se např. rozsah polí, plužin (nikdy už tak rozsáhlé); masivní odlesnění

- tzv. **pasekářská kolonizace** – poslední čistě zemědělská kolonizace, osidlování vysokých poloh + znovu osidlování starých míst a * nových sídelních celků (hl. Moravě, Čechy ne)

→ **Valašská kolonizace** – poč. 13./14. století na území Rumunska → vlna stěhování (dlouhodobé), po roce 1453 zesiluje

→ na Moravě * zvláštní způsob života (k nám ale nikdo z Rumunska nepřišel!, pouze z oblastí Halič, Bukovina, Horní Uhry – přináší specifickou kulturu)

17. století:

- politické, sociální změny (30LV)

→ řídí, vesnice... => zdivočení krajiny

→ dlouhodobý výkyv klimatu = „malá doba ledová“ – klimatické extrémy

18. století:

- před ½ 18. stol. konec malé doby ledové → soc.-ekonom. změny (vrchol baroka)

→ zformování krajiny do urč. podoby (v dalších letech se nemění)

- **agrární revoluce**

- **demografická tranzice** (revoluce) – porodnost x úmrtnost → **změna** starého režimu na nový – **poměr mezi mortalitou a natalitou**: postupná změna z vysoké N a M k nízké N a M (v moderní době); přechodné období = vysoká N a nízká M => populační boom (dopad na krajinu)

- doba poslední kolonizace u nás v souvislosti s industrializací a **tzv. proto-industrializací** (podle **F. M. Mendelse**) dochází k **industrializační kolonizaci** → osídleny i vysoko položené oblasti (hory) – kolonisté většinou přicházejí za účelem zakl. manufaktur, skláren, hamrů...

- souběžně probíhá **raabizace**¹ => proměna dosavadních osad (zahušťování zástavby)

- + záměrné plánování krajiny vrchností = **komponovaná krajiny** (* urč. podoba krajiny) → barokní krajina v Čechách – archetyp české krajiny (dle některých autorů), změny pouze regionální

Makro vývoj

Mikro vývoj (liší se)

- př.: dědictví – důležité pro podobu vesnic

- Čechy: dědí nejmladší syn (prvo-nástupnictví) – do Josef. reforem

- Uhry: reálné dědění = reálné rozdělení majetku

¹ Poddanská a pozemková reforma; dvorní rada F. A. Raab; po r. 1775; část vrchnostenského majetku přidělován za menší poplatek nevolníkům (vznik malých raabizačních vesnic).

Komponenty historické kulturní krajiny

➤ Komunikace

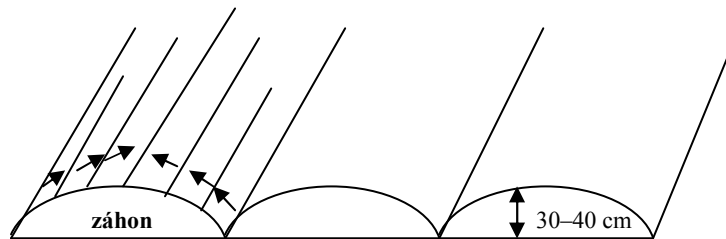
- dálkové (pátevní/zemské) stezky
- z vesnice do vesnice/ nejbližšího města (regionální)
- lokální – často dočasné, v rámci jednotliv. sídel (cesta na pole, pastvu, les. cesty)
- základní síť * ve středověku, definitivní podoba v 18. století
- některé cesty zanikají = relikty komunikací
- úvoz = terénní zářez * používáním
- stavěny zídky, které odděl. komunikaci od vsi/plužiny

➤ Les (viz seminář)

➤ Lidská sídla

➤ Louky, pastviny, pole:

- louka = pozemky umístěné na obtížně využitelných místech (kolem potoka)
- pastviny = ve svazích, erodované kamen. pozemky (kromě horských oblastí se ve středověku a novověku nevyskytují kompaktní pastviny → dobytek se pase v lese)
- pole (lán, plužina) – podoba se urč. způsobem mění, rozděleno na záhony (později tzv. líchy; 2–4 m)

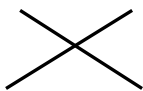
- + meze, aleje, stromořadí, sakrální plastiky v krajině, technické stavby...
- komponenty se mění vzhledem k dějinnému období! → komponenty dnešní krajiny např.: sídla, skládky...

11. přednáška/10.12. 2008

Agrární kultura

- tento pojem vztažen k vesnickému prostředí (pro obd. středověku a raného novověku)

Etnografické/historické hledisko (popis) – agrární etnografie/dějepisectví

HA/ antropolog. přístupy (symbolika)

- dějiny zemědělství – k pochopení nutná agrotechnic. a biolog. hlediska
- * zemědělství = komplikovaný, dlouhodobý proces

Středověká agrární revoluce

- přechod k 3polnímu hospodářství
- využ. nových nástrojů
- odraz v soc. prostředí/interakce

- středověké a raně novověké zemědělství založ. na **OBILNÁŘSTVÍ** (jediné možné a efektivní) → obilí na plužinách, ostatní plodiny na zahradách
- hospodářská zvířata = doplňkový význam (až do novověk. agrární revoluce)

Vývojové charakteristiky:

- starší stav zformován v 9. stol., ustálení ve středověku
- novověk: lze mnohem lépe postihnout (více pramenů)
- kritérium = nerovnoměrnost (dá se podle ní definovat) – odráží se v zemědělství →

3 roviny:

- **sociální nerovnoměrnost**
- **prostorová n.**
- **časová (vývojová) n.**

Sociální nerovnoměrnost:

- „ten kdo má prostředky → vyšší úroveň zemědělské výroby“
- nejprve městské prostředí, pak vesnice
- zavádění novinek = dlouhodobý proces → souvisí s přetvoření čas. plánu, postupů...

Prostorová n.:

A) **Celoevropská = makro rovina** → existence urč. „jádrových oblastí“ (zde vynálezy, pokrok → šíření do ostatních oblastí)

- **Baltská nížina, S Itálie...**(dědictví ZŘŘ)
- **SZ Evropa, S Francie, Flandry** (dnes BENELUX) – zemědělský provoz v měšťanském prostředí (plodiny pro prodej)
- **Anglie** (hl. 17./18. stol.) – rozsáhlé lány → aplikace zemědělských technik (později průmysl. revoluce)

B) **Regiony = mikro rovina**

- **vinohradské oblasti, olivy** (Řecko apod.) – 1. užití profesionál. námez. síly
- **chmelařské oblasti** – středověk = divoký (lesní) chmel
- **tržní-spádové okruhy** = malé regiony v rámci (několika) měst → zboží s krátkodobou trvanlivostí (tržní plodiny)

- **Čechy:** nejvyspělejší = Podkrušnohoří (Jáchymov), stř. Čechy (kolem PHY), Polabí (Kutná Hora)

Nerovnoměrnost časová:

- pravěké kořeny
- **F. Braudel** (pojetí času...) **období konjunktury** (čas středního trvání) = zemědělství a jeho vývoj
- raně novověké zemědělství = jiné modely

Wilhelm Abel (30. l. 20. stol.)

- vypracoval model na stř. Evropu, na základě krizí a konjunktur v raném novověku
- vývoj lze považovat za zrychlující se synosoidu = **ekonomický model**
- **Agrární konjunktura** = obd. výrazného vzestupu, vzrůst poptávky, stoupá cena, vyplatí se produkovat => zisk, rozvoj (novinky)
- **Agrární krize** = doba výrazného poklesu, klesá poptávka, klesají ceny, nevyplatí se produkovat => úbytek půdy

- ve stř. Evropě pravidelné střídání (ve starším obd. 50–100 let, pak zrychlování) + krize se může týkat jen určité plodiny!

Pozdně středověká deprese (2. pol. 15. stol.)

16. století:

- obd. transformací a obilní konjunktury ve stř. Evropě => dílčí specializace výroby (např.: v Praze i květiny)
- statky – vyšší výnosy, zvětšení výměry půdy
- Evropa: někde opuštěn trojpolní systém (Nizozemí, Anglie)

- **1. fáze globalizace = nové plodiny z USA = neofyty** → z počátku v okrasných zahradách, později někde přestruktur. celé zemědělství – brambory, slunečnice, fazole, rajčata, kukuřice, tabák, jahody

- ve středověku = **archeofyty** – pohanka (S Afrika), artyčok, tykev

- mechanismy jak vesničan vnímal nové plodiny = předmět HA zkoumání

→ přiblížení si cizí plodiny a jejich lepší přijetí (kukuřice = indiánská pšenice; brambory = zemská jablčka...)

- neofyty – projev ve struktuře zemědělství – př.: Uhry → z pšenice na kukuřici

- dovoz hospodářských zvířat x spíše neúspěch, vyjma krocana (= indiánská slepice)

Brambory (do ŠP, IT, Anglie)

- pěstovány jako okrasné plodiny (Čechy: 20. l. 17. stol.)

- stř. Evropa: 1771–1772 poslední velký raně novověký hladomor (opakovaná neúroda obilovin, † 1/3 obyv.) => reakce osvícen. monarchie → přístupnost k novým plodinám větší => počátek masového pěstování brambor (okopanina)

!!! dochází ke změně: obiloviny → brambory = základní plodiny

*) FR. Kutnar: Malé dějiny brambor

17. století:

- krizové období: malá doba ledová, válka s Tureckem, 30LV

- **vrchol krize = 1670/80** → stagnace ve všech směrech

- změna ve struktuře hospodářských zvířat (z 16. stol.) mizí → př.: kůň = tažná síla (16. stol.) → ale 17. stol: kůň není třeba (malé polnosti), pouze do války)

- **70./80. l. 17. stol.: pomalé zlepšování stavu** (až 1850 vyrovnání úrovně jako před 30LV)

→ nastupuje proces transformace = **agrární revoluce:**

➤ od 1750, intenzivní 18./19. stol., završena po pol. 19. stol. (dlouhodobý proces)

➤ na území stř. Evropy

➤ mnoho jevů, resp. příčin a následků (někdy těžko rozliš.) – př. zvyš. počtu obyv.

➤ probíhá v 2 hlavních rovinách: socioekonomické a technicko-biologické

Socioekonomická rovina:

- projevy: **zodbornění zemědělství**

- 20. l. 18. stol.: * první zeměděl. škola při Břevnovském klášteře

- po r. 1771 * Stolice hospodářská => zemědělství = univerzit. disciplína

- +/- 1767 * Učená společnost – skupina odborníků (odborná literatura

k zemědělství – Jan Mehler...)

! dopad na vesnické prostředí nulové, až později

- 2. pol. 18. stol.: **státní ekonomické teorie** = merkantelismus x v rozporu s organizací společnosti => **nutnost zrušit nevolnictví, robotu, přímusy**

- **růst počtu obyvatel**

- **lepší možnost komunikace a odbytu, změna celního systému...**

Technicko-biologická rovina:

- konkrétní projevy → dá se (přesně) datovat

- př.: James Small – **inovace** pluhu (radlice) Rotherham = 1. komerčně úspěšný železný pluh; Robert Ransome – celoželez. pluh z vyměnitelných typizovaných součástek (1808 patent)

- **secí, žací stroje...**

- **nové plodiny** (brambory, pícniny – jetel, vojtěška) – intenzivní pěstování

- **ustájení dobytka**

- **šlechtění plodin i hospodářských zvířat** („experimenty“):

→ červený strakatý skot (středověk) → černostrakatý skot (novověk)

→ původní lokální formy ovcí (Valašsko, Šumava) nahrazeny merinovými ovcemi...